

УДК 332

Б. І. Ковалюк,

к. е. н., в. о. доцента кафедри економіки підприємства та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

СТРУКТУРА ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

B. Kovaliuk,

PhD in Economics, Associate professor, Department of Department of Enterprise
Economics and Personnel Management, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi

ANALYSIS OF THE FOOD SECURITY

У статті проаналізовано основні рівні системи продовольчої безпеки. Виявлено необхідність градації проблем продовольчої безпеки на національному рівні залежно від умов розвитку країни. Визначено, що рівень продовольчої безпеки окремого домогосподарства залежить частково не від продовольчих факторів.

The paper analyzes the main system-level food security. Necessity gradation problems of food security at the national level, depending on the conditions of the country. Determined that the level of food security individual household depends partly on food factors.

Ключові слова: рівні продовольчої безпеки, продовольча безпека, структура продовольчої безпеки.

Key words: level food security, food security, food security structure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Соціально-економічні реалії, в яких опинилась Україна в 2014 році, ставлять перед нею нові виклики. Актуальним постає питання забезпечення безпеки країни, в тому числі і її складової — продовольчої. Виникає необхідність аналізу структури продовольчої безпеки та визначення основних елементів, що входять до неї. Це необхідно для ґрунтовнішого розуміння шляхів покращення стану продовольчої безпеки в країні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ Й ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика структурування продовольчої безпеки висвітлювалася в працях О.І. Гойчук, З.І. Ільїна, І.В. Щетиніна, О.В. Березін та інших.

МЕТА СТАТТІ

Основною метою даної роботи є обґрунтування основних параметрів структури продовольчої безпеки, виявлення факторів, які впливають на неї.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В останні десятиліття людство здійснило значний крок у своєму розвитку. Проте нові можливості не змогли забезпечити подолання

викликів минулого, зокрема забезпечити стійку систему продовольчої безпеки.

Продовольча проблема виникла та існує разом із людською цивілізацією. Проте протягом останніх десятиліть вона змінила свою структуру. Якщо тривалий час продовольча проблема обумовлювалася лише фізичною доступністю продовольства, то з розвитком та ускладненням економічних відносин вона посилилась економічною доступністю. А протягом останнього десятиліття продовольча безпека характеризується ще й наявністю доступу до якісного продовольства.

За останніми оцінками експертами ФАО в 2013 році кількість населення яке, отримувало недостатньо калорійний обсяг їжі складає 12,5% або 868 млн чол. [4].

У своїх працях Гойчук О.І. виділяє продовольчу безпеку на різних рівнях людської спільноти: глобальний, національний, на рівні соціальних груп, сімей, окремої особи [2].

Ільїна З.М. вважає, що безпека в сфері продовольчого забезпечення забезпечується на глобальному, субрегіональному, міждержавному, національному, регіональному, локальному рівнях та на рівні домогосподарств, кожен з яких формується під дією динамічної сукупності внутрішніх та зовнішніх факторів, взаємопов'язаних та взаємообумовлених [2].

Отже, як бачимо, серед найбільш поширених підходів до ієрархізації категорії "продовольча безпека" сучасна наука визначає такі рівні: глобальний, міждержавний, національний (державний), регіональний та рівень окремого домогосподарства.

У рамках Всесвітньої продовольчої конференції 1974 року, було формалізовано категорію "продовольчу безпеку", як усвідомлену проблему. Продовольчу безпеку сприймали як проблему національного рівня. Вважалось, що забезпечення продовольчої безпеки на рівні держави досягається, за умови "підтримування постійно зростаючого рівня споживання продуктів харчування та можливості компенсувати коливання цін і обсягів виробництва". Нове усвідомлення проблеми з'явилося в 1996 році на Всесвітньому продовольчому саміті в Римі, цього разу акцент було зроблено на продовольчій безпеці конкретної особи, а не нації. Згідно з цим підходом FAO продовольча безпека "існує, коли всі люди в будь-який час мають фізичний та економічний доступ до достатньої кількості безпечних та поживних харчових продуктів для задоволення своїх потреб відповідно до смакових вподобань, достатньої для ведення активного та здорового способу життя" [7].

Глобальну систему продовольчої безпеки не можна розглядати як статичну форму, це пов'язано з динамічністю викликів, які стоять перед нею. Вона являє собою ряд підсистем цільового, функціонального та регуляторного характеру, які взаємопов'язані в рамках міжнародних інституцій.

Якщо проаналізувати Карту голоду 2014 року, яку розробляють фахівці Всесвітньої продовольчої програми (ВПП) ООН найбільший рівень голоду та недоїдання спостерігається в країнах Африки, Азії, Океанії та Центральної Америки [8]. Передумови значних продовольчих проблем в кожній окремій країні мають свої особливості, проте їх можна згрупувати і виділити основні:

- низький економічний розвиток, як наслідок, відсутність економічної доступності продуктів харчування;
- неконтрольована демографічна ситуація;
- відсутність значного внутрішнього сільськогосподарського виробництва через особливості природно-кліматичних умов.

Згідно з підходом FAO досягнути світового рівня продовольчої безпеки можна буде лише забезпечивши кожного конкретного індивідуума достатнім рівнем якісного продовольства. Але до цього часу, незважаючи на певні успіхи, вирішити дане завдання не вдалося. Методи боротьби з голодом зводились до того, що більш розвинуті країни, які мають розвинуте сільське

господарство, досягли значного розвитку продуктивних сил в сільському господарстві передають частину виробленого продовольства безкоштовно або ж за цінами нижче ринкового, тобто стають країнами-донорами, для країн в яких відсутні достатні обсяги продовольства.

Надаючи допомогу таким країнам, країни-донори "пом'якшують" проблеми голоду в короткостроковій перспективі, проте водночас вони створюють передумови для більш складних викликів в майбутньому. Створюються умови для приросту населення не за рахунок ефективного використання внутрішніх природних ресурсів та економічного зростання національних економік, а на основі безкоштовної продовольчої допомоги.

У своїх дослідженнях автори О.В. Березін та Л.М. Березіна вказують на те, що "розв'язання продовольчої проблеми нині й у певній перспективі за різними причинами є неможливим. Тому забезпечувати продовольчу безпеку кожна країна має, виходячи з власного потенціалу, переважно за рахунок національного виробництва за мінімального використання переваг міжнародного поділу праці" [1]. Такої ж думки дотримуються Гойчук О.І., Б.Й. Пасхавер, Ільїна З.М. Зважаючи на досвід, який отримала Україна, після військового вторгнення Російської Федерації, коли світові інституції не змогли адекватно та основне швидко зреагувати на такі виклики, задекларовані раніше твердження наведених науковців є обґрунтованими. Тому, на нашу думку, в даний час найбільш актуальним для України є формування дієздатної національної системи продовольчої безпеки.

Підходи до розуміння національного стану продовольчої безпеки слід розглядати відповідно до завдань, які стоять перед країною та умов, в яких вони досягаються. В питаннях забезпечення продовольчої безпеки, країна може бути в таких умовах:

- техногенних катастроф, військових дій або природних катаклізмів. Основне завдання держави забезпечити наявність продовольства та його справедливий розподіл між громадянами;
- кризових економічних періодів. Держави повинна забезпечити відновлення добробуту населення, яке зможе перейти від споживання обмеженого раціону здебільшого з вуглеводнів, до більш збалансованого, орієнтованого за власними смаковими вподобаннями;
- економічного зростання, відсутності прямих загроз. На рівні національної продовольчої безпеки необхідно вживати превентивні заходи в сфері продовольчої безпеки, приділяти увагу забезпеченню населення якісною та екологічно чистою продукцією;

Ми спробуємо дати коротку характеристику стану продовольчої безпеки відповідно до умов, в яких функціонує країна.

В умовах військової кризи чи значних природних катастроф, система продовольчої безпеки держави передбачає наявність достатніх запасів продовольства в обсягах необхідних для нормального функціонування населення та їх справедливий розподіл так, щоб все населення чи окремі не самозабезпечені соціальні групи, змогли пережити період кризи/катастрофи. Держава до таких кризових періодів повинна мати сформовану структуру запасів продовольства, проводити його облік та розраховувати відповідність можливим потребам населення. Окрім того, має бути розроблена методика розподілу продовольства в умовах кризових явищ, яка передбачає наявність інфраструктури, системи оповіщення тощо. В Україні система державних запасів, яка була сформована ще в радянський період є застарілою, держава в період військової кризи не змогла забезпечити не тільки біженців зі східних областей та Криму, а й часто забезпечення військових підрозділів відбувалося силами волонтерів або місцевого населення. Порядок формування такого рівня продовольчої безпеки, економічні інструменти її забезпечення та методика реалізації буде розглядатися в наших подальших наукових дослідженнях.

Аналіз формування національної продовольчої безпеки в умовах економічної кризи можна здійснити з огляду на досвід білоруської наукової думки. Білоруська економіка, має значну ругалаторну складову з боку держави та часто підпадає під санкції західних країн, а отже розвивається в стресових умовах. Економіка цієї країни тривалий період функціонувала в умовах валютного дисбалансу, що обмежувало можливості імпорту продуктів харчування.

Згідно з підходом Ільїної З.М., продовольча безпека держави такий стан економіки, при якому незалежно від кон'юнктури світових ринків, гарантується стабільне забезпечення продовольством в кількості, що відповідають науково обґрунтованим параметрам, з однієї сторони, і створення умов для підтримки споживання на рівні медичних норм, які відповідають умовам відтвореного населення, з іншої [5].

Продовольча безпека країни на її думку має два аспекти [5]:

Соціально-економічний. Характеризує здатність держави забезпечити власному населенню споживання відповідно до основних стандартів та норм. Даний аспект характеризує необхідність забезпечити право кожного на

доступ до безпечних для здоров'я та повноцінним продуктам харчування у відповідності з правом на адекватне харчування і основним правом на життя.

Політико-економічний. Характеризує здатність країни мобілізувати внутрішні ресурси та агроекономічний потенціал для організації забезпечення населення продовольством в основному за рахунок внутрішнього виробництва і тим самим гарантувати економічну самостійність та політичну незалежність.

Трактування запропоноване Гойчук О.І. є більш широким, воно передбачає не просто досягнення медичних норм в харчуванні, а розглядає можливість вибору раціону харчування та якості продовольства. Національну продуктову безпеку, вона розглядає у широкому розумінні — як стан економіки, а у вузькому як гарантовану здатність держави задовольняти потреби населення в особі кожного громадянина продуктами харчування в необхідному обсязі, асортименті і якості на рівні, що забезпечує здоров'я та інтелектуальний розвиток особи, на принципах самозабезпечення основними базовими продуктами та їх економічної та фізичної доступності, незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх чинників [2].

При такому підході до продовольчої безпеки повинні враховуватись важливі умови її досягнення:

- фізична наявність продуктів необхідних для кожної людини;
- економічна можливість придбати продукти всіма соціальними групами, в тому числі малозабезпеченими;
- прийнятність їжі для конкретного культурного середовища;
- споживання продуктів високої якості в кількості, яка забезпечує необхідну калорійність та збалансованої по життєво необхідним елементам.

Основними характеристиками продовольчої безпеки на національному рівні є [5]:

- здатність продовольчої системи виробляти, імпортувати, забезпечувати зберігання і просування до кінцевого клієнта продуктів харчування в обсягах, необхідних для задоволення раціональний (науково-обґрунтованих) потреб всіх соціальних груп населення (потенційна фізична доступність продуктів харчування);
- рівність всіх соціальних груп в доступності споживання, достатнього в кількісному виразі, збалансованого за асортиментом набору продуктів харчування, що відповідає прийнятним стандартам якості та поживності (економічна можливість придбання продуктів);

— споживання продуктів високої якості та в кількості, достатній для раціонального харчування по енергетичній цінності та збалансованого за важливими життєво необхідними елементами (якість продукції);

— максимальна автономність та економічна незалежність вітчизняної продовольчої системи, її адаптованість до міжнародної ринкової кон'юнктури (продовольча незалежність) за умови раціонального використання виробничого потенціалу і проведення активної зовнішньоекономічної діяльності;

— здатність системи мінімізувати вплив негативних природно-кліматичних умов виробництва на забезпечення населення продуктами всіх регіонів країни (надійний доступ до продовольства);

— збалансований розвиток національної та регіональних продовольчих систем у режимі розширеного відтворення у всіх його аспектах: економічному, екологічному, соціальному, виробничому (стійкий розвиток).

Використання терміну продовольчої безпеки на національному рівні, як правило, зосереджені на питанні достатності продовольства. До того ж питання розглядається з оцінки доступності достатньої кількості їжі, а їжа розглядається як кількість енергії в кілокалоріях? Але наявність продовольства не гарантує доступ до необхідної їжі, і достатня кількість калорії не завжди забезпечує здоровий і поживний раціон.

Відповідно ми вважаємо, що в умовах економічного зростання країни досягнення продовольчої безпеки слід доповнити такими умовами як:

— відповідність продуктів смаковим вподобанням;

— якість та структура продовольства має відповідати дієтичним вимогам.

Включення у визначення "продовольча безпека" якісних категорій "безпечної та поживної" підкреслює, що їжа має бути безпечною та мати поживну структуру в той час, як категорія "смакові уподобання" змінює концепцію продовольчої безпеки від простого доступу до достатньої кількості якісного поживного продовольства, до його різноманіття. Тобто люди з однаковими можливостями щодо доступу до їжі, але з різними смаковими уподобаннями, можуть розглядати для себе різні рівні продовольчої безпеки. Відповідно, якщо допомога зосереджена на продовольстві, не беручи до уваги соціально-культурного сприйняття їжі, відповідність її релігійним та етичним цінностям домогосподарств, проблема продовольчої безпеки за таких умов не вирішиться простим збільшенням обсягів продовольчої допомоги.

У розвинутих країнах де кризові явища не мали глибокого впливу, в державі присутні дієві механізми соціального захисту найбідніших прошарків населення, а імовірність військових конфліктів є незначною, продовольча проблема розглядається в контексті безпеки домогосподарства. Концепція продовольчої безпеки домогосподарств використовується для оцінки рівня добробуту населення, дає змогу визначити пріоритети продовольчих програм та політики в сфері продовольчої безпеки.

За підходом Ільїної З.М., продовольча безпека домашніх господарств розглядається як наявність доступної достатньої кількості продуктів харчування, гарантія стабільного забезпечення ними кожної людини, можливість отримання продовольства в кількості, що дозволяє вести здорове та ефективне життя [5].

Безпека на рівні домогосподарств включає такі основні елементи: економічна доступність — особисті фінансові витрати та витрати домогосподарств на придбання продовольства відповідної якості не повинні створювати загрозу для задоволення інших життєво необхідних потреб; фізична доступність — продукти харчування мають бути фізично доступними в необхідній кількості для кожної людини включаючи фізично вразливі категорії (пенсіонери, інваліди, діти); якість продукції. На нашу думку, перелік елементів слід доповнити умовою відповідності продуктів смаковим вподобанням та життєвим принципам членів домогосподарств.

Розглядають тимчасові та постійні умови, що порушують рівень продовольчої безпеки домогосподарств. Прикладом тимчасових обмежень може бути неможливість забезпечення повноцінного харчування сім'ї на період тимчасового або сезонного безробіття її членів. Довгострокова продовольча проблема характеризується тривалою відсутністю доступу до повноцінного раціону членами домогосподарства.

Можуть бути декілька причин, що порушують рівень продовольчої безпеки для членів домогосподарства. Рівень отриманого доходу не завжди може бути затрачений на придбання їжі. Побутові потреби чи зобов'язання можуть мати пріоритетний характер, як то оплата комунальних послуг, купівля ліків чи оплата навчання дітей.

Всередині домогосподарства розподіл продуктів відбувається не відповідно потреб кожного окремого члена. Тобто всередині домогосподарства деякі члени можуть страждати недоїданням внаслідок відсутності достатньої кількості їжі, або ж ожирінням через неправильно сформований раціон. Найбільше від внутрішнього перерозподілу в домогосподар-

ствах страждають діти. До того ж якісний стан продовольчої безпеки на рівні домогосподарства залежить від низки інших непродовольчих факторів таких, як санітарно-гігієнічні умови приготування та споживання їжі, якості води, інфекційних хвороб та доступу до якісної медичної допомоги. Отже, продовольча безпека не завжди гарантує безпеку харчування.

Стратегічні заходи забезпечать доступність продуктів харчування для кожної сім'ї. Проте такий підхід буде мати дещо викривлений результат, і вимагатиме врахування додаткових факторів. Якщо процес досягнення продовольчої безпеки розглядатиметься не як самоціль, а передумови якісного харчування та здоров'я, то необхідно буде враховувати низку умов: забезпечення якісною водою, стимулювання до високих стандартів побутово-санітарних умов харчування тощо.

ВИСНОВКИ

Продовольчу безпеку слід розглядати в таких рівнях: глобальний, міждержавний (регіональний), національний (рівень держави), регіональний (в межах окремих регіонів країни) та рівень окремих домогосподарств. На глобальному рівні завдяки впровадженню програм в тому числі під егідою ООН вдалось досягнути певного прогресу щодо зменшення частки голодуючих у світі. Проте чітких передумов до вирішення даної проблем наразі не існує. Тому кожна країна має зосередитись на формуванні власного рівня продовольчої безпеки орієнтуючись в першу чергу на власну продовольчу систему виходячи з умов в яких існує країна. На рівні окремого домогосподарства основним є формування системи фізичної та економічної доступності якісних продуктів харчування. В процесі подальшого зростання добробуту громадян держава має сприяти розширенню продовольчої номенклатури для задоволення їхніх потреб відповідно до смакових, культурних та традиційних вподобань. Для формування повноцінної системи продовольчої безпеки окремого домогосподарства, мають бути забезпечені ряд непродовольчих умов, як якість питної води, санітарно-гігієнічні умови харчування тощо.

Література:

1. Березін О.В., Березіна Л.М. Взаємозв'язок соціально-економічної та продовольчої безпеки у формуванні відносин підприємств АПК / О.В. Березін, Л.М. Березіна. — Економіка АПК. — 2011, №7. — С. 104—109.
2. Гойчук О.І. Продовольча безпека: теорія, методологія, практика: автореф. на здобуття наукового ступеня док. екон. наук. — Миколаїв, 2004. — 49 с.

3. Ильина З.М. Глобальные проблемы и устойчивость национальной продовольственной безопасности. В 2 кн. Кн. 1 / З.М. Ильина. — Минск: Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2012. — 211 с.

4. Положение дел в области продовольствия и сельского хозяйства / Резюме [Электронный ресурс]. — FAO, 2013. — Режим доступа: <http://www.fao.org/statistics/en/>

5. Продовольственная безопасность. термины и понятия: энцикл. справ. / В.Г. Гусаков [и др.]. — Минск: Белорус. наука, 2008. — 535 с.

6. Per Pinstrup-Andersen Food security: definition and measurement. — Food Sec. Springer Science & International Society for Plant Pathology, 2009. — 1:5-7

7. World Food Summit Plan of Action / World Food Summit [Электронный ресурс]. — Rome, 13—17 November 1996. — Режим доступа: <http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.htm>

8. World Food Programme [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.wfp.org/content/hunger-map-2014>

References:

1. Berezin, O.V. and Berezina, L.M. (2011), "The relationship of socio-economic and food security in shaping relations in agricultural sector", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 104—109.

2. Hojchuk, O.I. (2004), "Food security: theory, methodology, practice", Ph.D. Thesis, Economy, Mykolaiv, Ukraine.

3. Yl'yna, Z.M. (2012), *Hlobal'nye problemy y ustojchyvost' natsyonal'noj prodovol'stvennoj bezopasnosti* [Global problems and the stability of national food security], *Ynstytut systemnykh yssledovanyj v APK NAN Belarusy, Mynsk, Belarussia*.

4. FAO (2013), "Situation affairs in the field of food and agriculture", available at: <http://www.fao.org/statistics/en/> (Accessed 28 Oct 2014).

5. Husakov, V.H. (2008), *Prodovol'stvennaia bezopasnost': termyny y poniatiya* [Food security. Terms and Concepts] *Belorus. nauka, Mynsk, Belarussia*.

6. Pinstrup-Andersen, P. (2009), "Food security: definition and measurement", *Food Sec. Springer Science & International Society for Plant Pathology*, vol. 1, pp. 5—7.

7. World Food Summit (1996), "World Food Summit Plan of Action", available at: <http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.htm> (Accessed 28 Oct 2014).

8. World Food Programme (2014), available at: <http://www.wfp.org/content/hunger-map-2014> (Accessed 28 Oct 2014).

Стаття надійшла до редакції 10.11.2014 р.